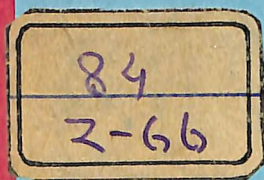

2144

Եղբայրն եղբոր
դեմ

Թիֆլիս
1897

Handwritten notes at the top of the page, including the number 84 and the date 2-66, along with other illegible markings.

ԵՂԲԱՅՐԸ ԵՂԲՐ ԴԷՍ

(Վերջապահ չի արվում)

2003

ԹԻՖԼԻՍ

Տպարան Ս. Գ. Ռոտինյանցի

Типография М. Д. Ротинянца, Гол. пр., д. № 41.

1897

2011

37207 mk.

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 12-го Августа, 1897 г.

20704. 60 9

I

Մ Ո Ւ Ր Ա Յ Կ Ա Ն

Փրանսիայում ներքին պատերազմ կար: Վանդէ-
նաճանգի բնակիչները փոփոխութիւններ չէին կա-
մենում: Պարիզեցիները նրանց ապստամբներ
անուանեցին և նրանց դէմ զօրք ուղարկեցին: Վան-
դէացիները սաստիկ կերպով դիմադրեցին զօրքին:

Նրանք չունէին կանոնաւոր զօրք, այդ պատ-
ճառով թշնամու դէմ դուրս բերեցին փոքրիկ
խմբեր միայն, որոնք կոչուած էին ցրված ոյժե-
րով: Այսօր մի տեղ յաղթված՝ նրանք վաղը հա-
ւաքվում էին մի ուրիշ տեղ, աւելի լաւ համարե-
լով մեռնել, քան թէ հնազանդվել, որովհետեւ ար-
դարութիւնը իրանց կողմն էին համարում: Կռիւը
բորբոքվում, աւելի կատաղի էր դառնում: Պարիզե-
ցիները կամենում էին, որքան կարելի է շուտ վա-
խեցնել և այդպիսով վերջ տալ պատերազմին, բայց
որքան շատ էին անգթութիւններ գործ դնում,

այնքան աւելի սաստիկ կերպով էին վանդէացիները վրէժխնդիր լինում ամեն մի անգթութեան համար:

Երբեմն անդորր, խաղաղ երկիրը տրեւան դաշտ էր ներկայացնում: Եւ այդ սարսափելի դրութիւնը երկար շարունակվեց: Հազարաւոր հանրապետականներ, կամ ինչպէս ժողովուրդն էր անուանում պարիզեցիներին՝ «կապոյտներ», չէին կարողանում յաղթել իրանց թշնամի միապետականներին, կամ ուրիշ խօսքով՝ «սպիտակներին», թէեւ «սպիտակները» համեմատելով շատ քիչ էին: Նրանց անվեհեր և քաջ առաջնորդներին բռնելու համար՝ «կապոյտները» մեծ պարգևներ էին խոստանում: Պրա համար պատերին և ճանապարհների մօտ տնկած սիւներին բազմաթիւ յայտարարութիւններ էին կայցրած:

Մի անգամ, երեկոյան, այդպիսի յայտարարութիւններից մէկի առաջ կանգնեց մի անցորդ, բարձրահասակ, վայելչակազմ ծերունի՝ գիւղացու հագուստով: Արդէն մթցած էր. նա դժուարութեամբ կարգաց յայտարարութիւնը: Այնտեղ գրված էր, որ վաթսուէն հազար լիւր՝ ոսկով՝ պարգև կը տրվի նրան, ով որ կը բռնի տեղական ապստամբների գլխաւոր՝ մարկիզ Լանտենակին, և կը յանձնի «կապոյտների» բանակին: Յայտարարութեան տակը կար մի ինչ որ ստորագրութիւն, բայց անցորդը չը կարողացաւ կարդալ, թողեց և հեռացաւ: Լուսինը դուրս եկաւ: Անցորդը՝ հասնելով մինչև ճանապարհի այն տեղը, ուր նա բաժանվում էր մի քանի ճիւղերի, կանգ առաւ և սկսեց մտածել: Նա, ինչ-

պէս երևում էր, չը գիտէր որ կողմը թեքվի:

— Դէպի ո՛ւր, հարցրեց մի ձայն:

Անցորդը լետ նայեց:

Ճանապարհի վրա բուսած թփերի ետևին դուրս եկաւ ալեխառն մազերով, ցնցոտիներ հագած, բարձրահասակ և մէջքը կռացած մի ծեր մարդ: Յենվելով փայտի վրա՝ նա կանգ առաւ և կրկնեց.

— Դէպի ո՛ւր:

— Քեզ ի՞նչ, պատասխանեց անցորդը:

— Աւելի լաւ է ասես:

— Ո՞վ ես դու:

— Ես մուրացկան եմ, իսկ դու՝ մարկիզ Լանտենակը:

Անցորդը ծաղրելով վրա բերեց.

— Դու ինձ հետամուտ ես եղել, որ մատնես... Բո բախտը...

Պատասխանի փոխարէն ծերունին հարցրեց.

— Դու այն գիւղն էիր գնում:

— Այո՛:

— «Կապոյտները» այնտեղ են:

— Շատ ժամանակ է:

— Այսօր երեք օր է: Ասում են, որ վաղը պիտի հեռանան:

— Շատ են:

— Այնտեղ միայն կէս վաշտ է. իսկ գունդը հեռու է:

— Գունդի հրամանատարը ո՞վ է:

— Հրամանատարը Սիմուրգէնն է:

— Իսկ ժողովուրդը ընդունեց նրան:
— Ի՞նչպէս չընդունէր:
— Բոլորովին չը կռուեցէ՛ն:
— Բոլորովին:
— Ի՛նչ մարդիկ են... ասաց մարկիզը: Մի քիչ լռելուց յետոյ՝ նա աւելացրեց.
— Գիւղումը ժողովրդին ծանուցում եղել է:
— Եղել է:
— Ինչի՞ համար:
— Որ քեզ բռնեն: Յայտարարութիւնը տեսա՞ր:
— Տեսայ:
— Այ, քեզ փնտրում են: Դնանք ես քեզ կը թագցնեմ:
= Ո՛րտեղ:
— Ինչ մօտ: Ես մի տնակ ունեմ: Ներքնատան նման մի բան է:
Մարկիզը հարցրեց.
— Ուրեմն դու մեր՝ «սպիտակների» կողմն ես:
— Ես ոչ ոքի կողմը չեմ: Ես մուրացկան եմ:
— Այնուամենայնիւ դու տեսնում ես, որ կըռվում են: Ուրեմն դու ո՞րի կողմն ես:
— Ես այդ տեսակ գործերում չեմ խառնվում:
— Բայց չէ՞ որ դու այս պորէիս ասացիր, որ ուզում ես թագցնել ինձ:
— Ի՛նչ կայ: Երբ մի մարդու կամենում են բռնել, պէտք է նրան ազատել: Ասում են, որ դու՝ օրէնքի համաձայն՝ պէտք է մեռնես: Ես օրէնքից խաբարութիւն չունեմ: Շատ անգամ քիչ է մնացել,

որ ես քաղցածութիւնից մեռնեմ: Մի՞թէ այդպիսի օրէնք էլ կայ:
— Շատ ժամանակ է, ինչ որ մուրացկանութիւն ես անում:
— Ամբողջ կեանքս մուրացկանութեամբ եմ անց կացրել:
— Բայց դու գիտես, որ ով ինձ մատնի, լաւ փող կը ստանայ «կապոյտներից»:
— Դիտեմ:
— Վաթսուն հազար լիվր, ոսկով:
— Այն էլ ոսկով: Այդ աւելի լաւ է, քան թէ թուղթ փողով:
— Մի ամբողջ հարստութիւն է:
— Ի հարկէ: Ես էլ հէնց դրա մասին էի մըտածում: Կը գտնվի մէկը, որ կամենալով հարստանալ, հետամուտ կը լինի քեզ և կը մատնի: Աւելի լաւ կանես, որ ինձ մօտ թագնավես: Իսկ վաղը «կապոյտները» իրանց լրտեսների հետ այստեղից կերթան, այն ժամանակ դու էլ կերթաս:
Մարկիզը հետեւեց մուրացկանին:
Նոքա իջան դէպի ձորը: Գետնի տակ, հին ծառերի արմատների արանքներում, գտնվում էր մի գետնափոր. այդ գետնափորը մուրացկանի բնակարանն էր: Նա մուծն էր և ցած. բայց երկու հոգու համար տեղ կար: Անկիւնում դրած էր ջրի ամանը և մի սև հաց. իսկ զրանց մօտ թափված էին խորոված շագանակներ:
— Արի՛ ընթրիք անենք, առաջարկեց տանտէրը:

Նրանք բաժանեցին շագանակները: Մարկիզը իր մօտ եղած սպիտակ պաքսիմաժը ձէս արաւ, իսկ մուրացկանը իր սև հացը: Կերան և վրան էլ միևնոյն ամանից շուր խմեցին:

Խօսակցութիւնը դարձեալ սկսվեց:

— Ուրեմն դու չը գիտես, թէ ում աջողութիւն ցանկանաս, հարցրեց մարկիզը:

— Մի կողմի աջողութիւնը միւս կողմի դժբախտութիւնն է, պատասխանեց մուրացկանը: Ես մէջը չեմ խառնվում:

— Անուշդ ինչ է:

— Ինչ անուանում են «Ծերուկ»: Քառասուն տարի կը լինի, որ այդպէս են անուանում ինչ:

— Բայց չէ՞ որ քառասուն տարի առաջ դու ջահէլ ես եղել:

— Ես չեմ յիշում թէ երբ եմ ջահէլ եղել: Տես, ես և դու մի տարիքի մարդիկ ենք. դու առողջ ես, առողջ, իսկ ես՝ հազիւ եմ կարողանում ոտներս շարժել:

— Դու այստեղացի ես:

— Այստեղացի եմ:

— Դու ինչ ուրտեղից ես ճանաչում:

— Ի՞նչպէս չը ճանաչեմ քեզ: Քո կալուածքը այստեղ է: Սրանից երկու տարի առաջ դու գնացիր Անգլիա: Ես քեզ դեռ առաջ էլ շատ եմ տեսել:

— Իսկ ես բոլորովին չեմ յիշում քեզ:

— Ես մուրացկան եմ. մուրացկանին ո՞վ կը յիշի:

— Ես քեզ մօտիկուց տեսել եմ:

— Այն էլ քանի՜ անգամ: Ողորմութիւն ես տուել. տուողը՝ չի էլ նայում. իսկ վերցնողը՝ ամենքին էլ միտն է պահում: Երբեմն օրերով ուտելու հաց չի լինում: Մէկը քեզ մի կոպէկ է՝ շարտում. այդ կոպէկը— հաց է: Ի՞նչպէս կարելի է միտը չը պահել: Իսկ հիմա իմ հերթս է. ես եմ քեզ օգնում:

— Դու ինչ ազատում ես: Ուրեմն աւելի քան օգնութիւն:

— Ազատում եմ: Միայն մի պայմանով:

— Ի՞նչ պայմանով:

— Որ դու այստեղ ոչ մի չար դիտաւորութիւն չունենաս:

— Ընդհակառակը՝ իմ դիտաւորութիւնները բարի են: Ես կովում եմ ճշմարտութեան համար:

— Եթէ այդպէս է, փառք Աստուծոյ: Հիմա քնենք:

Նրանք միմեանց մօտ պառկեցին խոտի վրա և երկուսն էլ քնեցին:

Առաւօտեան, երբ մարկիզը զարթնեց, մուրացկանն արդէն վեր էր կացել: Նա կանգնած էր իր գետնափոր տնակի մօտ, լեցվելով փայտի վրա: Արեգակը լուսաւորում էր նրան:

— Ժամի չորսն է, ասաց նա մարկիզին: Մօտիկ եկեղեցու զանգակատան ժամացույցը խփեց. քամին բերում էր ձայնը: Գիւղում ամեն ինչ հանգարտ է: «Կապոյտները» կամ քնած են, կամ թէ հեռացել են: Հիմա մենք պէտք է միմեանցից բաժանվենք: Ես իմ գործին կը գնամ, գու՛ր քո:

— Մնաս բարով: Յետոյ աւելացրեց. — Գնալիս կարող ես հետդ շագանակ վերցնել:

Ասաց ու գնաց:

Մարկիզը վերկացաւ, նայեց չորս կողմը: Այնտեղ, ուր նա երէկ պատահել էր մուրացկանին, կանգնեցրած էր մի քարէ հին խաչ, որի վրա կը պսակուէր յայտարարութիւն: Այդ յայտարարութիւնը մարկիզը դեռ երէկ էր տեսել և գիտէր, որ այդ էլ այն յայտարարութիւններից մէկն է, որ նա երէկ կարդացել էր: Նա միտը բերեց, որ երէկ՝ միջին լիւնելու պատճառով, չը կարողացաւ բոլորը պարզ կարդալ: Այժմ արեգակը պայծառ լուսաւորում էր: Գեղեցիկ առաւօտ էր. կարմրակտար թռչունները երգում էին. ծառերը՝ ծլկում: Մարկիզը գնաց դէպի խաչը, որ երէկվայ կիսատ մնացածը կարդայ:

Այն տողերի տակ, որոնցով իրան բռնելու համար պարգև էին խոստանում, մանր տառերով գրված էր.

«Երբ մարկիզ Լանտենակը բռնվի, իսկոյն գրնդակահար կը լինի»: Ստորագրված էր. «Վաշտի հրամանատար՝ Գովէն»:

— Գովէն... կրկնեց մարկիզը ինքն իրան:

Մի անգամ էլ կարդաց, դառնութեամբ կրկնեց այդ անունը, յետոյ նայեց դէպի հեռուն և գնաց:

Գովէնը նրա հարազատ քրոջ որդին էր, և միևնոյն ժամանակ նրա թշնամին, որովհետև հանրապետականների կողմն էր և գնդապետ Սիմուրգէնի սանը: Գնդապետ Սիմուրգէնը, որ խելօք և հաստատակամ մարդ էր, սիրում էր Գովէնին, ինչպէս իր ընկեր-

ներից և ստորագրեալներից ամենալաւին: Բացի դրանից անգաւակ լինելով, Սիմուրգէնը սիրում էր Գովէնին այնպէս, ինչպէս հայրը սիրում է իր որդուն: Նրանք միևնոյն գաղափարի մարդիկ էին և միևնոյն ձգտումներն ունէին: Արիւնակից չէին նրան, բայց հոգւով միմեանց շատ մօտ էին: Սիմուրգէնն էր կրթել Գովէնին: Իսկ Գովէնի կարծիքով Սիմուրգէնը ամենալաւ մարդն էր: Նրանք երկուսն էլ ջերմ կերպով սիրում էին հայրենի երկիրը, երկուսն էլ պատրաստ էին իրանց կեանքը զոհել հայրենիքի համար, երկուսն էլ Լանտենակին և նրա կողմնակիցներին համարում էին հայրենիքի թշնամի:

II

ԱՆԵՐՄՈՒՆՔ

Մուրացկանը հեռու գնաց: Նա վերադարձաւ ուշ, իրիկնադէմին: Վերադառնալիս նա տեսաւ, որ գիւղից մեծ ծուխ է բարձրանում: Ծուխը գանազան տեսակ է լինում, նայած թանձրութեանը և գոյնին: Նա լինում է հանդարտ, այդ՝ վառարանի ծուխն է, երբ ընտանիքը իր համար կամ ճաշ է պատրաստում, կամ ընթրիք: Լինում է զարհուրելի, չարագուշակ, այդ՝ հրդեհի ծուխն է: Մուրացկանը իսկոյն գլխի ընկաւ, որ իր տեսած ծուխը չարագուշակ է. ծխի քուլաները՝ բոբբօքված կրակի միջից վեր էին բարձրանում. երկինքը կարմրել էր կրակի բոցերից:

Նա գնաց դէպի գիւղի կողմը: Նա կամենում էր իմանալ, թէ ինչ է պատահել այնտեղ:

Մօտակայ բլրակից ամեն ինչ պարզ երևում էր. գիւղի տեղը մնացել էր այրվող աւերակներէ մի կոյտ:

Մուրացկանը կարծես քար կտրեց: Նրա առաջ ահագին խարոյկը վառվում, բորբոքվում էր. արգելող չըկար: Մարդու հետքն անգամ չէր երևում. ձայն չէր լսվում:

Բայց սրտեղ են թագ կացել բնակիչները: Չըմարիտ է, նոցա թիւը մեծ չէր, որովհետեւ գիւղն էլ փոքր էր, բայց եղածներն ուր են: Ծերուկի համար այդ հանելուկ էր: Նա շտապեց լուծել այդ հանելուկը: Նրա սիրտը կտոր-կտոր էր լինում:

Մօտենալով, նա տեսաւ մի սարսափելի սև կոյտ, որը մի կողմից թույլ կերպով լուսաւորված էր լուսնի լուսով, միւս կողմից՝ հրդեհի լուսով: Դրանք դիակներ էին: Ծերուկը կռացաւ, որ տնողի: Սպանված զինուորներ էին զրանք: Այն «կապոյտներից», որոնց նախընթաց երեկոյին նա կենդանի էր տեսել: Ահա էլի դիակներ. դարձեալ դիակներ: Վիրաւորված չը կայ, ամենքը մեռած են: Երևի լաղթողները դիտմամբ էին բոլորին սպանել:

Այդտեղ ընկած էին երկու կին, միմեանց մօտ, պատի տակ: Մէկի գլուխը չորս գնդակ էր ծակել: Միւսը գունատ էր, աչքերը փակ, կարծես ուժաթափված լինէր: Մուրացկանը շօշափէց նրա ուսի բոլորակ վերքը և կոտրած ոսկորը. բայց մարմինը դեռ տաք էր:

Նա Զեռքը դրեց նրա կրծքի վրա: Սիրտը թույլ կերպով բաբախում էր:

— Այստեղ կենդանի մարդ չը կայ, կանչեց նա բարձրաձայն:

Մի ինչ որ ձայն պատասխանեց. — Այդ դու ես, Ծերուկ:

Աւերակների միջից երկու գլուխ երևացին: Երկու գիւղացի կարողացել էին ազատ մնալ կոտորածից: Նրանք սիրտ արին և դուրս եկան աւերակների միջից: Մօտեցան մուրացկանին: Ծերուկը մատով նրանց ցոյց տուեց՝ իր ոտների մօտ ընկած կնոջը:

— Կենդանի է, հարցրեց մէկը:

Ծերուկը գլխով արեց:

— Իսկ միւսը: Դիւղացին ցոյց տուեց միւսին:

Ծերուկը գլխով բացասական պատասխան տուեց: Դիւղացին սկսեց ցածր ձայնով պատմել, վախենալով ձայնը բարձրացնելու:

— Ահա, ինչպիսի անգթութիւններ են գործում... Ես մառանում թագնւմեայ... Տունս այրեցին... Ո՛հ, որքան ես Աստուծուն փառք էի տալիս, որ կին, երեխայ չունիմ: Տէր իմ Աստուած, որքան մարդ կոտորեցին: Ամենքին, ում կարողացան: Մարիամը, ահա այս վիրաւորվածը, երեք երեխաներ ունէր: Երեք փոքրիկ մանուկներ: Երեխաներն աղաղակում էին, «մայրիկ» էին կանչում. մայրն էլ երեխաներին էր կանչում: Մօր վրա հրացան արձակեցին, իսկ երեխաներին վերցրին իրանց հետ տաւրան: Տէր Աստուած, ինչպէս մարդիկ գազան են դառ-

նում: Յարձակվեցան: Ոչ ոք չէր սպասում... Ուրեմն մայրը կենդանի է: Պէտք է նրա համար հոգալ: Բո բնակարանը տանենք, Ծերուկ:

Մուրացկանը դարձեալ գլխով արեց: Նա չէր կարողանում խօսել: Հաստ ճիւղեր կտրատեցին, պատգարակ շինեցին, և վրան դնելով վերաւորվածին տարան:

ձանապարհին, գիւղացիների մէջ, նոյն օրվայ անցքի մասին էլի խօսակցութիւն սկսվեց:

— Բոլորին կոտորեցին: Ամեն ինչ այրեցին:

Այ, թէ ինչէր են անում հիմա:

— Տեսա՞ր, ինչպէս էին սպանում:

— Ի՞նչպէս չը տեսայ. մի բարձրահասակ մարդ կար, նա էր հրամայում սպանել:

— «Սպիտակների» մի ամբողջ զօրաբաժին յարձակվեց: Իսկ այդ բարձրահասակ մարդը նրանց գլխաւորն է, մարկիզը:

— Ի՞նչ մարկիզ:

— Այստեղի մարկիզը, Լանտենակը: Ասում են, նոր է վերադարձել Անգլիայից: Տեղեկութիւն ստացվեց, որ նաւով եկել է: Ուզեցին նրան բռնել, բայց նա, ինչպէս երևում է, ծպտեալ կերպով կարողացել է գալ և միանալ իր կողմնակիցներին: Նրա կողմնակիցները սպասում էին նրան: Նա իսկոյն նրանց օգնութեամբ յարձակվեց «կապոյտների» վրա: Իսկ գիւղը հրամայեց կրակ տալ նրա համար, որ թոյլ էին տուել «կապոյտներին» մտնել գիւղը: Ախր գիւղացին ինչպէս չը թոյլ տայ, որ զօրքը մտնի գիւղը:

Մուրացկանը ինքն իրան ասաց. Հը... այ թէ ինչպիսի խաղ խաղաց Լանտենակը: Եթէ առաջուց իմանայի՜ր...:

III

Մ Ա Յ Ր Ը

Մարիամը ծանր կերպով էր վերաւորված. գրնդակը վնասել էր թոքի վերին մասը: Գիւղացիների մէջ Ծերուկը բժիշկ էր համարվում. նա երբեմն բժշկում էր գիւղացիներին: Ոմանք ասում էին, որ նա կախարդութեամբ է բժշկում:

Վիրաւորվածը պառկած էր նրա գետնափորում: Ծերուկը վէրքերի վրա ինչ որ դեղ դրեց. վիրաւորուածը կամաց-կամաց առողջանում էր:

Մի անգամ հիւանդը Ծերուկի օգնութեամբ կարողացաւ դուրս գալ խրճիթից և նստել ծառի տակ: Արեւը տաքացնում էր նրան: Նա երկար նստում էր գէպի հեռու, հեռու...

Ծերուկը ուրախ էր, որ կարողացաւ առողջանալ և վիրաւորվածին: Նա ժպտալով ասաց.

— Վէրքերդ, փառք Աստուծոյ առողջացան: Հիւանդը պատասխանեց.

— Գլխաւոր վէրքը չառողջացաւ:

Նա դեռ ևս զժուարութեամբ էր կարողանում խօսել: Մի քիչ լուրուց յետոյ աւելացրեց.

— Դու չը գիտես որտեղ են նրանք:

— Ովքեր, հարցրեց Ծերուկը,

— Երեսնաներս:

Առաջ էլ նա գառանցանքների մէջ անդադար
նրանց անուներ տալիս էր: Ծերուկը աշխատում էր
մոռացնել տալ, որ նա չը վրդովվի: Սուտ ասել,
յուսադրել նրան, — նա չէր կարողանում: Երեսնե-
րի մասին ինքն էլ ոչինչ չը գիտէր և կարծում էր,
որ նրանք արդէն մեռած են:

Տեսնելով, որ իրան չեն պատասխանում, կինը
կրկնեց համարեա թէ գոռալով.

— Ո՞րտեղ են երեսններս:

Ծերուկը կախ գցեց գլուխը, ինչպէս յանցաւոր:
Նա սկսեց մտածել, որ եթէ ինքը ազատած չը լի-
նէր Լանտենակին, այդ կինը հիմա այդքան դժ-
բախտ չէր լինի:

— Այսպէս էլ բան կը լինի, մտածեց նա. — ուզե-
ցայ բարութիւն անել, բայց չարութիւն դուրս ե-
կաւ: Ես նրաան խղճացի իսկ նա չի խղճում:

Մուրացկանի սիրտը լցված էր դառնութեամբ:
Բարի գործը ճնշում էր նրան, ինչպէս յանցանք:
Գալլին ազատեց, և ոչխարների կորստեան պատ-
ճառ դարձաւ:

— Այսպէս չի կարելի, ասաց կինը:

— Ի՞նչ չի կարելի:

— Զիմանալ թէ ո՞ւր են երեսներս: Աւելի լաւ
է մեռնել, քան թէ նրանց մասին տեղեկութիւն
չունենամ:

— Մի վրդովվիր: Տենդըդ կտւելանայ:

Մարիամը բարկացած հարցրեց. — Ե՞րբ կարող
եմ հեռանալ այստեղից:

— Հեռանալ:

— Ի հարկէ հեռանալ: Միշտ խօ չեմ նստելու
այստեղ:

— Եթէ վրդովվես, երկար ժամանակ կը մնաս:
Իսկ եթէ հանդարտ կենաս, այն ժամանակ շուտով
կարող ես հեռանալ:

— Ի՞նչպէս հանդարտ կենամ: Դու չես հասկա-
նում: Դու որդիք չունիս, իսկ ես ունեմ: Բայց ո՞ր-
տեղ են նրանք: Ով որ չէ տեսել, նա չէ կարող
գատել: Դու երբէք զաւակ չե՞ս ունեցել:

— Ո՛չ, պատասխանեց մուրացկանը:

— Հէնց բանն էլ դրանումն է: Ես զաւակներ
ունեմ: Ինչո՞ւ համար նրանք ինձ մօտ չեն: Չը գի-
տեմ, թէն է պատահել: Ես ոչինչ չը հասկացայ: Ա-
մուսնուս սպանցին, ինձ վրա հրացան արձակեցին:
Եւ որդիքս էլ մօտս չեն: Այս թէն բան է:

— Մի խօսիր, ասաց ծերուկը: — Կը վնասես
քեզ. ինչքան շատ վրդովվես, այնքան էլ կը վա-
տանաս:

Կինը լռեց: Այնպէս լռեց, որ մի խօսք ան-
գամ չէր կարելի դուրս քաշել նրա բերանից: Ամ-
բողջ օրերով նա նստում էր ծառի տակ և տեղից
բոլորովին չէր շարժվում: Երևի միշտ իր երեսներ-
ի մասին էր մտածում: Ծերուկը սկսեց վախենալ,
թէ մի գուցէ խեղճ կինը խելագարվի: Փորձեց զբաղեց-
նել նրան: Ասում էր, որ ուրախութեամբ նրա հետ
միասին կը գնար երեսներին որոնելու, բայց ցաւը

09-10-102

նրանումն է, որ ծեր է, երկար ման գալ չի կարողանում:

Մի անգամ նա բերեց նրա համար թել, ասեղ և մատնոց. ուզեց կար անել տալով՝ զբաղեցնել նրան: Մարիամը սկսեց կար անել. կարկատեց իր հագուստը: Հէնց մուրացկանն էլ այդ էր ուզում, որ նա անգաղար միւսնոյն բանի մասին չը մտածի:

Կարելու ժամանակ երբեմն մի ինչ որ տխուր բան էր երգում: Շատ կամաց ձայնով անունն էր տալիս. երեւի իր որդոց անունն էր տալիս: Վերջապէս նա մի օր իր համար մի տոպրակ կարեց և շագանակով լցրեց: Առաւօտեան Ծերուկը տեսաւ, որ նա պատրաստում է գնալու:

— Ո՛ւր, հարցրեց նա:

Մարիամը պատասխանեց:

— Գնում եմ նրանց որոնելու:

Ծերուկը մինչև անգամ չփորձեց արգելել նրան:

Մարիամը գնում էր, ուր որ աչքը տեսնում էր: Գնում էր առանց ցերեկ և գիշեր նայելու. ուտում է, ինչ որ պատահում էր, ողորմութիւն էր խնդրում. եթէ հաց չէր գտնում, խոտ էր ուտում. քնում էր մերկ գետնի վրա, թուփերի տակ, բաց դաշտում, երբեմն էլ անձրևի տակ: Գնում էր գիւղից գիւղ, տնից տուն: Ամեն տեղ հարց ու փորձ էր տնում: Կանգնում էր շէմքերի մօտ: Նրա հագուստը գզգզվել էր: Երբեմն նրան թողնում էին, որ ներս մտնի, երբեմն էլ հալածում էին: Երբ տներէց հալածում էին, նա անտառների միջով էր գնում:

Ճանապարհը նրան անծանօթ էր. մինչև այդ ժամանակ՝ նա իրանց գիւղից հեռու չէր գնացել. գնում էր առանց իրան հաշիւ տալու. չիմանալով թէ ո՛ւր է գնում, նա շատ անգամ, ի զուր տեղը, այս ու այն կողմ էր գնում. երբեմն նա պտտում էր համարեա թէ միւսնոյն տեղում, առանց այդ նկատելու: Կամ մեծ ճանապարհով էր գնում, կամ թէ կածաններով: Առաջ պատուոտած կօշիկներով էր, յետոյ երբ կօշիկները բոլորովին պատռւովեցան, բութիկ, վերջապէս արիւնաթաթախ ոտներով էր ման գալիս:

Ասում էին, որ մօտիկ մի տեղում պատերազմում են, բայց նա պատերազմի հետ գործ չունէր. նա կարծես ոչինչ չէր տեսնում, ոգինչ չէր լսում, ոչնչից չէր վախենում. միայն իր երեխաներին էր փնտրում: Ամեն մի պատահողին հարցնում էր. — Երեք երեխաներ չէ՞ք տեսել:

Զարմացած նայում էին նրա վրա:

— Չէ՞ք տեսել երկու փոքրիկ տղայ և մի աղջիկ, աւելացնում էր նա:

Յետոյ էլի աւելացնում էր. — Մեծը չորս ու կէս տարեկան է, փոքրը մի տարեկան ու ութ ամսական: Չէ՞ք տեսել:

Դարձեալ նայում էին նրա վրա՝ առանց պատասխանելու: Նա շարունակում էր. — Նրանց խել են ինձանից: Իսկ նրանք իմա են: Ահա թէ ինչո՞ւ եմ փնտրում:

Մարդիկ բացասական կերպով գլուխները շարժում էին և հեռանում:

Բայց մի անգամ, մի գիւղացի կանգ առաւ:
Սկսեց մտաբերել:

— Երեք երեխաների մասին ես հարցնում,
հարցրեց նա:

— Այո՛:

— Երկուսը տղայ է:

— Այո՛: Մէկ էլ մի աղջիկ:

— Լսել եմ, որ մի զօրաբաժնում երեք երեխայ
կայ: Հրամանատարը, չը գիտեմ որտեղ, հրամայել
է վերցնել նրանց: Պէտք է որ նրա մօտ լինեն
երեխաները:

— Որտեղ, բացականչեց մայրը:

— Գնա՛ Տուրգ, ասաց գիւղացին:

— Այնտեղ կը գտնեմ երեխաներիս:

— Կարելի է գտնես:

— Ի՞նչպէս է անունը:

— Տուրգ:

— Ի՞նչ բան է Տուրգը:

— Տեղի անուն է,

— Գթւղ է:

— Չը գիտեմ, չեմ եղել այնտեղ:

— Հեռո՛ւ է:

— Պէտք է որ մօտիկ չը լինի:

— Ո՞ր կողմն է գտնվում:

Գիւղացին ցոյց առեց ձեռքով. — Տեսնո՞ւմ ես,
գէպի այն կողմը գնա, ուր արեգակը մայր է մտնում:

Կինը իսկոյն ճանապարհ ընկաւ: Գիւղացին
նրա յետևից կանչեց.

— Բայց զգուշ կ'անց. այնտեղ կռիւ կայ:

Կինը իսկի յետ էլ չը նայեց, և շարունակեց
իր ճանապարհը:

IV

ԲԱՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ

Տուրգը՝ բերդ էր: Նա նման էր բոլորակ բուր-
գի և շինված էր ժայռի վրա: Բերդը ժայռի նման
ամուր էր: Լանտենակը իր մարդկանցով փակվել էր
այնտեղ: Գովէնը պաշարել էր բերդը: Լանտենակի
մարդկանցից քիչ էր մնացել, որովհետեւ գիւղի ա-
ւերումից յետոյ՝ նա ստիպված էր էլի մի քանի
կռիւներ մղել: Գովէնը անհամեմատ ուժեղ էր, մա-
նաւանդ որ նրանից ոչ հեռու գտնվում էր Սիմուր-
գէնի ամբողջ գունդը:

Մի անգամ, երեկոյեան, երբ դեռ նոր էին
դուրս եկել աստղերը և անտառում տիրում էր
խորին լռութիւն, — ոչ մի տերև, ոչ մի խոտ չէր
շարժվում, — աշտարակից լսվեց պատերազմական փո-
ղի զիւ ձայնը: Ներքևից նոյն կերպով պատասխա-
նեցին:

Այդ ձայնի վրա՝ բանակի մարդէկ իրար ան-
ցան՝ ինչպէս մրջիւնները մրջնանոցում:

Փողը հնչեց երկրորդ անգամ. նրան պատաս-
խանեցին ներքևից:

Այդ՝ բերդը և բանակն էին միմեանց հետ

բանակցում: Բերդը հարցրեց. — Համաձայն է՞ք լսել մեզ:

Բանակը պատասխանեց. — Համաձայն ենք:

Մի քանի ընկերներ հաշտութիւն կայացաւ:

Փող-փչողը բարձրաձայն և պարզ կերպով սկսեց իր ճառը.

Լսեցէք: Ես խօսում եմ մարկիզ Լանտենակի կողմից, կրկնում եմ նրա խօսքերը: Ձեր կռիւլը մեզ հետ անարդար է: Մենք այստեղ ապրում էինք խաղաղ կերպով և ոչ ոքի վատութիւն չենք արել: Դուք ձեր մէջ նոր կարգեր էք սահմանել և եկել մեզ դէմ, որ զօռով ստիպէք մեզ ապրել ձեզ նման: Դուք սկսել էք այլընտրանքներ, սպանել մեր կանանց և որդի: Դուք մեր դէմ անտառներում թակարդներ լարեցիք. իսկ հիմա էլ պաշարել էք մեզ այստեղ: Դուք շատ էք, մենք քիչ: Դուք ամբողջ գունդ էք կազմում, իսկ մենք ընդամենը տասն և իննը հոգի ենք այստեղ: Մի մեծ քաջագործութիւն չէ, եթէ մեզ յաղթէք, բայց մենք հաշտութեամբ անձնատուր չենք լինիլ: Մարկիզ Լանտենակը հրամայում է ասել ձեզ. — Մեզ մօտ այստեղ երեք երեխաներ կան. մերոնք զրանց յափշտակել են այն գիւղում, ուր մենք ջարդեցինք ձեր վաշտը: Կամենում էք թողնել մեզ ամենքիս՝ տասն և ինն հոգուս, որ ազատ, անվնաս անցնենք ձեր մօտով: Այդ դէպքում այն երեխաներին ձեզ կը յանձնենք, իբրև փրկանք մեզ համար: Եթէ մերժէք, մենք բերդը կրակ կը տանք: Երեխաներն էլ

մեզ հետ կը ոչնչանան: Այն ժամանակ նրանց մեղքը ձեր վզին: Այդպէս էլ իմացած եղէք: Եթէ մեզ կը թողնէք հեռանալ, նրանք կազատվեն. իսկ եթէ ոչ՝ նրանք կը մեռնեն: Վճռեցէք:

Բերդից խօսողը լռեց: Ներքևից պատասխանեցին. — Ամենքին՝ առանց մի որ է արգելքի բաց կը թողնենք, բացի Լանտենակից: Նա պէտք է մեռնի:

Բերդից պատասխանեցին. — Մեր պայմանները չենք փոխիլ: Երեք երախաներին տալիս ենք իբրև փրկանք ամենիս համար, առաջինից մինչև վերջինը:

Սիմուրգէնը ինքը պատասխանեց, կարճ և խիստ կերպով. — Մենք համաձայն չենք:

Գովէնը մի քիչ մեղմ կերպով աւելացրեց. — Քսան և չորս ժամ ժամանակ ենք տալիս: Խորհեցէք:

V

ՀԵՏԱԽՈՒՆԶՈՒԹԻՒՆ

Մարիամը անդադար առաջ էր գնում դէպի այնտեղ, որ նրան ցոյց էին տուել: Մի անգամ նա անցնում էր մի գիւղով: Այդտեղ մարդիկ հաւաքվել էին պատին կպցրած մի ինչ որ թղթի մօտ: Մէկը կարդում էր, միւսները լսում էին.

«...Մահուան պատժի կենթարկվի նա, ով որ կը համարձակվի ուտելովէն կամ թէ մի որ և է օգնութիւն հասցնել վերև յիշված տասն և իննը

ապստամբներին, որոնք թագնված են Տուրգում...»

—Տուրգում, հարցրեց Մարիամը:

Հէնց որ նրա ականջին հասաւ այդ անունը, նա մոռացաւ ամեն բան, և այլ ևս ոչ մի խօսքի վրա ուշադրութիւն չէր դարձնում: Նրա վրա կասկածանքով նայեցին:

—Տուրգում, կրկնեց նա:

Մի կին՝ հաճարից թխած հացով լի զամբիւղը ձեռին, մօտեցաւ նրան և շնչաց.— Լուի:

Մարիամը լռեց, չը հասկանալով՝ թէ ինչո՞ւ պէտք է լռել: Միթէ չի՞ կարելի հարցնել: Նա գնաց կանգնեց մի ուրիշ տեղ և կրկին սկսեց լսել:

Խօսում էին միեւնոյն թղթի մասին:

Մէկը ասում էր.— Կարծում են, որ եթէ նրանց բռնեն, ամեն բան կը վերջանայ: Կարծես թէ բոլորը տասն և իննը հոգի են:

Միւսը աւելացրեց.— Լաւ հաշիւ է: Դրանց կը բռնեն, ուրիշները դուրս կը գան:

Ի՞նչ լիմար էք, ասաց մի ծեր գիւղացի.— Կարծում էք շուտ կը գտնվի մի ուրիշ Լանտենակ: Նրանց գլխաւոր ցաւը Լանտենակն է. նրան են ուզում բռնել. իսկ նա հիմա նրանց ձեռքումն է:

—Դեռ ոչ բոլորովին, անվստահ կերպով ասաց մի շահէլ գիւղացի:

Ծերունին շարունակեց.— Լանտենակը բոլորի հոգին է: Առանց նրան՝ մնացածները ոչինչ:

Մէկը հարցրեց.— Իսկ ի՞նչով է աւելի Լանտենակը:

Նրան պատասխանեցին.— Նա ոչ ոքի չէր խնա-

յում: Մինչև անգամ կանանց վրա էլ է հրացան արձակում:

Մարիամը աւաց.— Այդ ուղիղ է:

Այդ խօսքերը լսելով՝ ամենքն էլ նայեցին նրա վրա: Մարիամը աւելացրեց.

—Նա հրամայեց ինձ վրա հրացան արձակել:

Նրա տեսքը զարհուրելի էր. ցնցոտիներ հագած, մտքերը քզքզած, դէմքը վայրենի:

—Իսկ և իսկ աւագակ է, միթմրթաց մի գիւղացի:

—Լրտեսելու չը լինի եկած, ենթադրեց միւսը:

—Լուի, հեռացիր, կրկին ասաց հաց ծախող գեղջիկուհին, մօտենալով նրան:

Մարիամը պատասխանեց.— Ես ոչ մի վատ բան չեմ անում. ես իմ երեխաներիս եմ որոնում:

Գեղջիկուհին նայեց բոլորին, մօտը դրեց ճակատի վրա և ասաց.— Խելքը տեղը չի:

Յետոյ մի հաց տուեց նրան և ասաց.— Կեր:

Մարիամը վերցրեց՝ առանց շնորհակալութիւն անելու, և սկսեց ագահութեամբ կծոտել:

—Սրա խելքը տեղը չի, վճռեցին գիւղացիք.— կարծես գազան լինի որսը պատուտում:

Մէկը միւսի լետեկից նրանք ցրվեցին. մնաց միայն հաց ծախող կինը: Հացն ուտելուց յետոյ Մարիամը հարցրեց նրան.— Կարո՞ղ ես ասել թէ որտեղ է գտնվում Տուրգը:

—Թող այդ Տուրգը, այն անբախտ: Բաւական է:

—Ես պէտք է Տուրգ գնամ: Ի՞նչպէս գնամ:

—Ի՞նչ ես կրկնում՝ Տուրգ, հա՛ Տուրգ: Խելքդ

գնացելէ, ի՞նչ է, այդ Տուրգի համար: Ինչո՞ւ ես գնում
այնտեղ... Աւելի լաւ է գաս ինձ մօտ և հանգըս-
տանաս: Անշուշտ յոգնած կը լինես:

— Ես ժամանակ չունեմ հանգստանալու, ա-
սաց Մարիամը:

— Նայիր տես ոտներդ ի՞նչ օր են ընկել, ցոյց
տուեց գեղջկուհին:

Մարիամը սկսեց պատմել.

— Երեխաներիս գողացել են: Մի աղջիկ և եր-
կու տղայ: Հիմա ես անտառից եմ գալիս. ինձ բժըշ-
կեց Ծերուկը, մուրացկանը: Իմ ոսկորներից մէկին
գնդակ էր դիպել: Կարող ես նրանից հարցնել: Այս
ամենը եղած բան է: Ես ինձանից չեմ հնարում:
Երեք երեխաներ եմ ունեցել: Ես այդ կարող եմ
ապացուցանել: Փոքրը աղջիկ է. անունն է Ժօրժե-
տա: Ամուսնուս սպանել են: Նա ոչ մի վատ բան
չէր արել: Յոյց տուեցէք ինձ ճանապարհը: Ես խե-
լագար չեմ. ես մայր եմ, երեխաներիս եմ փնտրում:
Ահա ամենը: Տուրգ եմ գնում: Ճանապարհը չեմ
ճանաչում: Այսօր մի դատարկ ամբարի մէջ եմ գի-
շերել: Ես լրտես չեմ: Ես ճշմարիտ եմ ասում: Եւ
ինչ կայ ինձ չօգնելու, երբ ես երեխաներիս եմ ո-
րոնում: Ես այստեղացի չեմ: Իսկ ինձ վրա հրացան
արձակեցին, չը գիտեմ ինչո՞ւ:

Հաց ծախող կինը շարժեց գլուխը և ասաց. —
Լսիր, սիրելիս, Հիմա վտանգաւոր ժամանակ է: Հար-
կաւոր չի այդպիսի անմիտ բաներ խօսել: Կը կար-

ծեն, թէ խորամանկութիւն ես անում, լրտես ես:
Կը ձերբակալեն քեզ:

— Ինձ միայն Տուրգի ճանապարհը ցոյց տուէք:
Ինչպէս գնամ այնտեղ: Ի սէր Աստուծոյ, ասացէք:

Հաց ծախող կինը բարկացաւ.

— Քեզ բան հասկանցնել չի լինիլ: Զը գիտեմ՝
որտեղ է Տուրգը: Գիտենամ էլ, չեմ ասիլ:

— Բայց ես էլի կը գնամ այնտեղ, ասաց Մա-
րիամը և հեռացաւ:

Բարեսիրտ գեղջկուհին նայեց նրա ետևից և
ասաց. — Մէկն էլ տամ ճանապարհի համար...

Վազելով հասաւ նրան, էլի մի հաց տուեց և
ասաց. — Յետոյ կը քաղցածանաս, կուտես:

Մարիամը լուռ վեր առաւ հացը: Քիչ յետոյ
գիւղի ծայրին նրան պատահեցին երկու աղջիկ. հա-
ցը տուեց նրանց:

Նրա առաջ կար մի անտառ: Նա գնաց ան-
տառով: Միւսնոյն չէ, թէ որտեղով գնայ, քանի որ
ոչ ոք չէ կամենում ցոյց տալ ճանապարհը: Նա եր-
կար ժամանակ գնում էր: Առաջ կածանով էր գը-
նում, յետոյ կածանը կորցրեց, ծառերի ճիւղերը չէին
թողնում, որ նա առաջ գնայ, բայց նա էլի
գնում էր: Ո՛ւր: Ա՛խ, եթէ այնտեղ լինէր գնում,
ուր հարկաւոր էր: Սկսեց կանչել. ոչ ոք չը պա-
տասխանեց: Իր առջև մի վտակ տեսնելով, չոքեց
և ջուր խմեց: Յետոյ սկսեց աղօթել:

Շուտով վերջացաւ տնտառը, որի ետևը կար
մի շատ նեղ ձոր, իսկ մի քիչ դէնը — մի տափարակ

և լայն բլրակ՝ ծածկված մանր թփերով: Նա տեսնում էր իր առաջ ահագին տարածութիւն, և այդ ամբողջ տարածութեան վրա չէր երևում՝ ո՛չ մարդ, ո՛չ էլ բնակութիւն:

Այդ ամալութիւնը տեսնելով, խեղճ կինը յուսահատվեց: Ոտները ծալվում էին: Նա սկսեց խելագարվածի նման կանչել. — Ոչ ոք չը կայ այստեղ:

Եւ կարծես իբրև պատասխան նրա հարցին, ոչ շատ հեռու մի տեղից՝ որոտմունքի նման մի ձայն լսվեց: Պա որոտմունք չէր, այլ հրացանի կամ թնդանօթի ձայն:

Դժբախտ կինը տեղիցը վեր թռաւ, կենդանացաւ: — Կարելի է այնտեղ են...

Նա սկսեց բարձրանալ բլրակի գլուխը: Մի քանի րոպէից լետոյ նա իր առաջ, ժայռի վրա տեսաւ մի բերդ, իսկ բերդի լետեւ՝ թանձր, մթին տնտառ:

Մարիամը գնաց դէպի այդ բերդը: Մուտքը կոխում էր գետինը:

Այդ ժամանակ լրացաւ այն պայմանաժամը, որ նշանակել էին Լանտենակի թշնամիները:

VI

Յ Ա Ր Ձ Ա Կ Ո Ւ Մ

Պայմանաժամը լրացած՝ Գովէնը առաջ տարաւ իր զօրքը, որ յարձակմամբ վերցնի Տուրքը: Պատի ներքեւի մասը արդէն սաստիկ կերպով վնասվել էր

գնդակներից, սակայն բերդի մարդիկը չը յուսահատվեցին. բարձրացան երկրորդ յարկը և այնտեղից կատաղի կերպով հրացանաձգում էին: Զինուորները գնդակահար էին լինում և միմեանց ետեւից ընկնում:

Այդ ժամանակ ունտեր-օֆիցեր Բադուբը մտածեց մի շատ դժուար գործ կատարել. երկու ատրճանակ գօտին խրած՝ նա դրսի պատով մագլցեց մինչև երրորդ յարկը: Կատուի ճարպիկութիւն էր հարկաւոր դրա համար: Բադուբը ունէր այդ ճարպիկութիւնը: Նա բարձրացաւ հէնց դէպի այն սենեակը, ուր գետեղված էին զէնքերը: Լուսնեակի լոյսը օգնեց նրան տնտղել հրացանները և ատրճանակները:

Մինչև այդ ժամանակ պաշարվածների վրա հրացան էին արձակում միայն ներքեւից, այժմ ներանց վրա գնդակներ էին տեղում և վերեւից, երրորդ յարկից: Միաժամանակ երկու հոգի ընկան մեռած. մնացածները շտապեցին թագնվել սենեակներից մէկում: Ոչ ոքի մտքովն անգամ չէր անցնում, որ վերև միայն մի մարդ կայ:

— ձար չը կայ, պէտք է մեռնել, ասաց մարկիզը:

— Միայն թշնամիներին սպանելով, աւելացրեց

նրա ընկերներից մէկը:

Բայց այդ րոպէին մի անսպասելի բան պատահեց: Սենեակի անկիւններից մէկում՝ բարձրացաւ մի սալ քար, և այդտեղից, գաղտնի դռան տակից, որը առաջ ոչ ոք չէր նկատել, երևաց մի մարդու գլուխ: Պա մարկիզի հաւատարիմ մարդկանցից մէկն էր:

— Ինչպէս եկար այստեղ, հարցրեց մարկիզը:

— Բացատրելու ժամանակ չը կայ: Փախէք: Այս անցքով գնացէք, և տասը րոպէից յետոյ՝ կը հասնէք անտառը:

— Շատ լաւ: Ամենքդ դուրս եկէք... Իսկ ես ամենից յետոյ... ասաց Լանտենակը:

— Առաջ պէտք է կրակ գցենք, պէտք է մեր ասածը կատարենք, որ լաւ ճանաչեն մեզ, նկատեց մէկը:

— Շուտ, մարկիզ, շտապեցրին միւսները:

Մէկը միւսի ետեւից նրանք սկսեցին իջնել նեղ սանդուղքով: Լանտենակը ածուխով՝ սպիտակ պատի վրա՝ խոշոր տառերով գրեց մի քանի խօսք և վառեց պատրոյգը: Կրակը արագութեամբ տարածվեց ամեն կողմ...

Այդ միջոցին թշնամին շուարած էր: Գօվէնը չէր տեսել, թէ ինչպէս Բադուբը վերև բարձրացաւ, և այնտեղից անսպասելի կերպով երևացած օգնութիւնը՝ զարմացրեց նրան: Նա կամեցաւ իմանալ թէ բանը ինչու՞մն է և առ ժամանակ դադարեցրեց յարձակումը: Յետոյ հրամայեց իր զինուորներին, որ սանդուղքով վերև բարձրանան. ասաց որ զգույշ լինեն և նկատի ունենան, որ դռներից մէկի ետև թշնամին կարող է դարան մտած լինել. ապա թէ ոչ կրկին կը սկսվի հրացանաձգութիւն և մարդկանց կոտորածը:

Իսկ Բադուբը մնաց վերև, և չէր հասկանում, թէ իոչու՞ ամեն բան հանդարտվեց. նա սպասում էր,

մինչև որ իր օգնութիւնը կրկին հարկաւոր կը լինի:

Քառորդ ժամ անցաւ, մինչև որ գործը պարզվեց: Զինուորները հրացանների կոթով կոտրեցին դուռը, որի յետևը թագ էին կացած «սպիտակները», և այնտեղ, դատարկ սենեակում, տեսան բաց, գաղտնի անցքը: Գօվէնը կարգաց ածուխով գրած խօսքերը. — «Յտեսութիւն, բրոյ որդի»: Ստորագրված էր՝ «Լանտենակ»:

Յետևից ընկնելը միտք չուներ: Պարզ էր, որ այդ անցքը պէտք է տանի դէպի անտառը. իսկ փախստականին փնտրել անտառի մէջ՝ նոյնքան ծիծաղելի կը լինէր, որքան այնտեղ ասեղ փնտրելը: Գօվէնը և Սիմուրգէնը ամենից կարևոր համարում էին Լանտենակին բռնելը. բայց ինչպէս իմանալ թէ նա երբ է փախել: Նրանք կարծում էին, թէ նրա հետքն անգամ արդէն կորած կը լինի... Ուրեմն բերդի վերցնելը ոչ մի հետևանքի չը հասցրեց... Սակայն Լանտենակը այնքան էլ հեռու չէր գտնվում, որքան կարծում էին: Հասնելով անտառը, նա իսկոյն արձակեց իր բոլոր մարդկանց, որոշելով թէ ուր և երբ պէտք է կրկին հաւաքվել: Ամենքը գիւղացու հասարակ հագուստով էին, ինչպէս և ինքը Լանտենակը: Յրվել անտառի զանազան կողմերում և ազատվել ջոկ-ջոկ — դժուար բան չէր:

Մարկիզը կանգ առաւ: Նա ուրախ էր, որ ինքը ազատ է: Մի փոքր առաջ նա գնում էր դէպի մահուան դուռը: Մահից, ի հարկէ, չէր վախենում,

բայց էլի աւելի լաւ էր համարում կենդանի մնալ: Նայեց ժամացոյցին. ժամի տասն էր: Այդ նրան զարմացրեց: Դեռ տասն է: Յարձակումն սկսվեց ութին: Միթէ այն ժամանակից ի վեր այդքան քիչ ժամանակ է անցել: Հարիւր և քսան ըոպէ: Եւ որքան տանջանք կրեց այդքան կարճ ժամանակում... Նա ժամացոյցը դրեց իր տեղը և փոխելով ճանապարհը, կամեցաւ հեռանալ:

Շրջակայքը սկսեց լուսաւորվել հրդեհի կարմիր լոյսով: Բերդը այրվում էր: Կրակը Լափում էր ամեն բան. պատրոյգի ծայրը առաջուց անց էին կացրել դէպի դիւրավառ իրեղէնները, ձիւթի տակառները և դէպի յարդի ու չոր խոտի ահագին կոյտերը: Լանտենակը միտը բերեց երեխաներին, որոնք փակված էին երկրորդ յարկում, գրքերի սենեակում: Այդ սենեակի երկաթէ ծանր դռան բանալին իր գրպանումն էր: Նա ձեռքը տարաւ, և մի առանձին բաւականութեամբ շօշափեց բանալին: Երեխաները կայրվեան: Եւ շատ էլ լաւ կը լինի: Չէ որ նա առաջարկեց՝ ազատել նրանց: Մեղաւորը նա է, ով չը համաձայնվեց: Թող իմանան, որ ինքը իր խօսքը կատարող մարդ է: Ասաց, որ երեխաները կը ոչնչանան և թող ոչնչանան: Մեղքը նրա շինքին, ով որ չ'ուզեց իրան ազատ թողնել:

Երեք անմեղ երեխաներ, երեք զոհեր: Իսկ ինքը ազատ:

Յանկարծ լսվեց մի լուսահատ, աղիողորմ աղաղակ, կամ աւելի լաւ է ասել մի գոռոց, որը

տարածվելով ամեն կողմ՝ մարդու սիրտ էր կտրատում: Այդ մօր ձայնն էր, որ կանչում էր իր երեխաներին:

Մարիամը մօտեցաւ բերդին և բարձրացաւ նրա դէմ շինած պատնէշը հէնց այն ըոպէին, երբ հրեղէն լեզուները բաղեղի չորս ճիւղերով բարձրանալով՝ ներքին յարկից վերինը, միախառնվեցան, մի ահագին բոց կազմեցին և միանգամից լուսաւորեցին ամեն ինչ՝ մօտակայ թանձր անտառի ծառերի գագաթները, բերդի ներսը և նրա առաջ կանգնած բանակը:

Միջին յարկի լուսամուտներից մէկում երեւցան երեք երեխաների գլուխներ: Մարիամը աղաղակում էր լուսահատ ձայնով: Լանտենակը լսեց և կանգ առաւ: Նա չէր տեսնում կնոջը, բայց նրա դռն, աղէկաւոր աղաղակները նրա սրտի խորքն էին թափանցում:

— Օգնեցէք, աղաղակում էր խեղճ կինը: — Ազատեցէք: Դրանք իմ երեխաներն են: Նրանք այրվում են: Ով մարդիկ, օգնեցէք: Այդպէս չի կարելի թողնել: Ի՞նչու են իմ երեխաներս այնտեղ: Ես կը խելագարվեմ: Օգնեցէք, ես նրանց մայրն եմ: Ես օր ու գիշեր ճանապարհ եմ եղել: Նրանք կայրվեան: Փրկեցէք: Շունը որ շուն է, նրան էլ պէտք է խղճալ: Դրանք իմ երեխաներն են: Ես փնտրում էի նրանց: Տէր Աստուած, այս ի՞նչ է: Ինչ վրա հրացան արձակեցին, հիմա էլ երեխաներիս են այրում: Իսկ ես որոնում էի: Կարճում էի թէ չեմ հասնիլ: Ուտներս արիւնաթաթախ են: Ահա եկայ:

Գտնայ նրանց: Իսկ նրանք աչքերիս առաջին այրվում են: Օգնեցէք: Ազատեցէք: Կամ թէ ինձ էլ սպանեցէք, որ չը տեսնեմ նրանց մահը:

Այն ինչ խեղճ կինը համարեա թէ խելագարվում էր սարսափից, պատնէշի վրա և խրամատում բազմաթիւ զինուորների ձայներ էին լսվում:

— Սանդուղք դիր:

— Սանդուղք չը կայ:

— Պէտք է որ լինի:

— Պէտք է որ լինի, բայց չը կայ:

— Զուր տուէք այստեղ, ջուր:

— Զուր չը կայ:

— Ուրեմն դռնով պէտք է մտնել:

— Գուռը երկաթի է:

— Պէտք է կոտրել:

Իսկ թշուառ կինը շարունակում էր աղաղակել.

— Շուտ: Նրանք կայրվեն: Ի՞մ սիրելի որդիքս:

Միթէ նրանց չեն ազատիլ: Ինձ էլ նրանց հետ սպանեցէք: Ինձ էլ կրակի մէջ գցեցէք:

Մարկիզը կրկին շօշափեց իր զրպանի բանալին: Յետոյ, իսկոյն կռանալով, անյայտացաւ նոյն գաղտնի անցքում, որից դեռ նոր էր դուրս եկել:

VII

ՀԱՋԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ

Քսան զինուոր չարչարվում էին, որ կոտրեն երկաթէ դուռը: Գովէնը կարգադրութիւններ էր

անում: Նիգերով չը կարողացան կոտրել դուռը: Փորձեցին դռան տակով երկաթէ ձողեր անցկացնել, ձողերն էլ կոտրուեցին...

— Լուցկու նման կոտրուեցին, առաց մի զինուոր:

Գովէնը յօնքերը կիտելով նկատեց. — Այս դուռը միայն թնդանօթով կարելի է կոտրել...

— Այն էլ ոչ միանգամից, վրա բերեց զինուորը:

Անտանելի դուռն էր. ամենքի ձեռքերը թուլացան: Լուռ, խորին կարեկցութեամբ կանգնած էին բոլորեքեանք: Ստիպեցան յետ քաշվել: Անդադար տարածվող հրդեհը լափում էր չորս կողմը: Ներքին և վերին յարկը բոլորովին արդէն կրակ էին ընկել: Կարծում էին, թէ ահա մի րոպէ ևս, առաստաղը և յատակը կը քանդվեն: Երեսաներին փրկելու յոյսը չը մնաց:

Գովէնը պատահմամբ նայեց գաղտնի անցքի բաց դռան և ասաց.

— Լանտենակը նրանց սպանեց, իսկ իրան ազատեց: Հեռացաւ...

— Էլի յետ դարձաւ, ասաց մի ձայն:

Քրոջ որդին իր տուչե տեսաւ իր մօրեղբոր ալեւոր գլուխը:

Զինուորները յետ քաշվեցին: Մարկիզը, մի մեծ բանալի ձեռքին, սենեակով անցաւ ուղղակի դէպի երկաթէ դուռը: Գուռը բացվեց: Սենեակից դուրս խփեցին ծխախառն կրակի լեզուները: Մարկիզը կանգ չառաւ. նա անհետացաւ ծխի մէջ: Նոյն րոպէին յատակի մի մասը քանդվեց նրա ետեւից: Սպանվեց

նա՝ թէ ոչ, — որոշել անկարելի էր: Դովէնը և իր մարդիկ հազիւ կարողացան ազատվել. նրանք այլ ևս ոչ մի օգնութիւն չէին կարող անել:

Երեխաների մայրը շարունակում էր հեկեկալ լուսահատված: Երեխաները կանգնած էին միջին լուսամուտում, որին կրակը դեռ չէր հասել: Ձը հասկանալով որ իրանց վտանգ է սպաւենու, նրանք ոկոբում բոլորովին չէին վախենում: Սենեակի պայծառ լոյսը և լուսամուտի տակի աղմուկը զուարճացնում էին նրանց: Մայրը կանչում էր. նրանց անուններն էր տալիս. մեծը ճանաչեց նրա ձայնը և կանչեց. — Մայրիկ:

Միւս երկուսը սկսեցին կրկնել նրա լետեից. — Մայրիկ, մայրիկ:

Մարիամը պատնէշի վրայից արդէն իջել էր և կանգնած էր զինուորների մէջ. աղաչում էր օգնել: Բայց ինչ կարող էին անել զինուորները:

Բաղուբը փորձեց կրկին բարձրանալ պատով: Բայց պատը բոլորովին հարթ էր. ոչ մի տեղից չէր կարելի բռնել, և նա դեռ չը բարձրացած, ներքև գլորվեց: Երեխաների մայրը ընկաւ ծնկների վրա, աղաղակելով. — Ազատեցէք: Բայց ինչ կարելի էր անել: Բերդի ներսը այրվում էր և փլվում: Այն սենեակում, ուր գտնվում էին երեխաները, գրքերի ահագին պահարանները այրվում էին, ինչպէս փայտը վառարանի մէջ: Երեխաները զարհուրած կանչում էին. — Մայրիկ, մայրիկ:

Յանկարծ լուսամուտներից մէկում երևաց մի

բարձր ստուեր: Ամենքն աչքերն լաւեցին նրա վրա. Մի քանիսը ճանաչեցին, որ դա մարկիզ Լանտենակն է:

Նա անհետացաւ, յետոյ իսկոյն, կրկին երևաց և սկսեց լուսամուտից ցածացնել մի երկար, ծալովի սանդուղք: Դա պահվում էր այդ սենեակում, որ վտանգ պատահած ժամանակ՝ գործ դնեն: Ներքեւում զինուորները բռնեցին սանդուղքի միւս ծայրը և ամրացրին գետնի վրա: Բաղուբը ամենքի առաջ ընկած և լետեիցն էլ մի քանի տասնեակ մարդիկ բարձրացան սանդուղքով և կանգնեցին սանդուղքի աստիճանների վրա: Մարկիզը վերցրեց առաջին պատահած երեխային և տուեց Բաղուբին: Այդ միջակ երեխան էր: Նա բղաւեց որքան ուժով կար. — Վայ, վախենո՞ւմ եմ: Ձեռքից ձեռք տալով, զինուորները նրան վայր բերեցին:

Մեծն աւելի շատ վախեցաւ և չէր կամենում, որ Լանտենակը իրան վերցնէ. նա մինչև անգամ խփեց Բաղուբին, երբ մարկիզը տուեց նրան: Մնացել էր ամենից փոքրը, փոթետան: Մրակիզը վերցրեց նրան. մանուկը ժպտում էր նրա երեսին: Այդ երկաթէ մարդու աչքերից գլորվեցան արտասուքի կաթիլները: Նա հարցրեց. Ի՞նչ է քո անունը:

— Յրժեռա, թոթովեց մանուկը:

Մարկիզը համբուրեց նրան և տուեց Բաղուբին:

Մայրը կանգնած էր ներքև սանդուղքի մօտ, և չէր հաւատում իր աչքերին: Առաջ նա խելքը կորցրել էր վշտից, հիմա էլ՝ ուրախութիւնից: Պինդ գրկելով իր երեխաներին, համբուրների կարկուտ

թափելով նրանց դէմքերին, նա լաց եղաւ, բարձրաձայն ծիծաղեց, յետոյ ուժաթափվեց:

— Ամենքը ազատված են, գոչեցին զինուորները:

Ամենքը, բացի Լանտենակից: Բայց նրա համար ոչ ոք չէր հոգում:

Նա՝ մտածմունքի մէջ ընկած՝ կանգնեց լուսամուտի մօտ, կարծես ինքն էլ չէր իմանում, թէ ինչ անի: Յետոյ կամաց կամաց դուրս եկաւ լուսամուտից և սկսեց ցած գնալ սանդուղքով՝ հպարտ և հանդարտ կերպով: Զինուորները նրա վրա նայում էին զարմացած, համարեա թէ երկիւղով և չէին հաւատում իրանց աչքերին: Երբ նա արդեն իջել էր, Սիմուրդէնը ինքը մօտեցաւ նրան, ձեռքը դրեց նրա ուսին և ասաց. — Դու բռնուած ես:

— Դիտեմ, պատասխանեց Լանտենակը:

Զինուորները տարան բանտարկեցին նրան:

VIII

Խ Ղ Ծ Մ Տ Ա Ն Զ

— Վաղը մենք զինուորական դատարանով կը դատենք նրան, ասաց Սիմուրդէնը, մօտենալով Գովէնին: Բայց դու չես մասնակցել: Դու նրան արիւնակից ես. նրան պատժելը քո գործը չէ: Երկար չի քաշիլ. վաղը կը լինի դատավճիռը, միւս օրը՝ գլխատումը: Հիմա կարելի է ասել, որ ապստամբութիւնը ճնշված է:

Գովէնը ոչինչ չը պատասխանեց և գնաց իր վրանը: Նա այլ ևս չէր հետաքրքրվում հրդեհով:

զինուորները մենակ հանգցրին: Բազուկը փալփայում էր երեխաներին: Սիմուրդէնը միւս օրվալ համար մի քանի կարգադրութիւններ արեց: Բանակում սկսեց տիրել հանգստութիւն:

Գովէնը ընկաւ զանազան մտածմունքների մէջ: Նրա առջև հէնց այդ ժամին կատարվեց մի անսպասելի անցք, և նա չէր իմանում՝ ինչպէս վարվի: Մինչև այդ ժամանակ նա բոլորովին չէր տատանվում: Նա իր առջև տեսնում էր պատերազմ: Մի կողմը, իրանցը, նա արդար, էր համարում, միւսը — անարդար: Մի կողմում նրա բարեկամներն էին, միւս կողմում — թշնամիները: Բարեկամներին նա բարիք էր ցանկանում, թշնամիներին — չարիք: Մի բոլորովին պարզ և հասկանալի բան: Ի՞նչ կայ այդ տեղ տատանվելու... Հիմա գլխաւոր թշնամիներից մէկը ընկել է իրանց ձեռքը. պէտք էր ուրախանալ դրանով: Բայց Գովէնը չը կարողացաւ ուրախանալ: Ինչո՞ւ: Որովհետև թշնամու վարմունքը սաստիկ ազդեց նրա վրա:

Երեք փոքրիկ, անմեղ երեխաներ ոչնչանում էին: Պատերազմը այդպիսիներին չի ջոկում: Արիւնածորաւ, եղբայրասպան պատերազմ կլանում է ամենը, ինչ որ պատահում է իր ճանապարհին: Պատերազմի ճանապարհին պատահեցին երեխաներ: Ոչընչացնել նրանց՝ պատերազմի համար ոչինչ բան է: Մարկիզ Լանտենակը իր դէմ ունէր մի ամբողջ գունդ. այդ գունդը հետամուտ էր լինում նրան, ինչպէս գազանի: Հետքը գտնելով, թակարդ լաւեց:

Նա համարեա թէ հրաշքով ազատվեց, փախաւ անտառը: Անտառում նա ազատ էր: Առիճը փախաւ վանդակից: Հեռացաւ: Եւ յանկարծ ինքը, իր կամքով, լեւո դարձաւ: Ուղղակի՞ անձնատուր եղաւ թշնամուն: Ինչո՞ւ: Միայն նրա համար, որ ազատի երեք փոքրիկ երեխաներին: Այդ երեխաները նրան ազգական չէին. ո՛չ: Բոլորովին օտար: Նա խղճաց նրան: Նա թողեց անտառը և ազատութիւնը, մտաւ հրդեհի մէջ, ազատեց նրանց, իսկ իրան զոհեց: Իր կեանքը զոհեց նրանց համար: Իսկ հիմա նրան մահ է սպասում: Արդարութիւն է այս... Արդարութիւն էր, որ մարդը պատժվի վսեմ, բարի, ազնիւ գործի համար:

Գովէնը չէր կարողանում հաշտվել այդ մտքի հետ, որ Լանտենակը կը պատժվի հէնց այն ժամանակ, երբ պէտք է նրա առաջ խոնարհվել: Ազատե՛լ նրան. ազատե՛լ թշնամուն... Բայց այն ժամանակ ապստամբութիւնը էլի կը նորոգվի...

Գովէնը մտաբերեց բոլորը, ինչ որ պատահել էր: Նա չը գիտէր, թէ ինչպէս վարվի, ինչ անի...

XI

Դ Ա Տ Ա Ս Տ Ա Ն

Միւս օրը առաւօտեան կազմվեց զինուորական դատարանը: Դատաւորները երեք հոգի էին: Սիմուրդէնը, որ նախագահում էր, մի կապիտան, և ունտեր-օֆիցեր Բադուբը: Կապիտանը նստած էր Սիմուրդէնի աջ կողքին, իսկ Բադուբը—ձախ: Մնա-

ցած օֆիցերները և բոլոր զինուորները ներկայ էին: Երկու պաշտպանի հրամայված էր բերել կալանաւորին: Նրանք գնացին և մի րոպէից յետոյ վերադարձան. նրանց հետ եղողը Գովէնն էր: Սիմուրդէնը շուարած ասաց.

— Ես ուղարկել եմ կալանաւորի յետեից:

— Կալանաւորը՝ ես եմ, ասաց Գովէնը:

— Դո՛ւ:

— Ես:

— Իսկ ո՞րտեղ է Լանտենակը:

— Ազատ է:

— Ի՞նչպէս թէ ազատ է:

— Ազատ է:

— Նա փախե՛լ է:

— Փախել է:

Սիմուրդէնը քաշ գցեց գլուխը: Յետոյ կրկին բարձրացնելով, խոժոռած դէմքով հարցրեց.

— Նրան օգնել ե՞ն:

— Այո՛, ասաց Գովէնը:

— Ո՞վ է օգնել:

— Ես:

— Խելագարվե՛լ ես, թէ՛ն է:

— Ես նրան բաց թողեցի:

— Ի՞նչպէս, թէ՛ն:

— Գիշերը ես գնացի նրա մօտ. պաշտպանը, իհարկէ, ներս թողեց: Ես տուեցի նրան վերնագգեստս. նա հազաւ և իմ փոխարէն դուրս եկաւ. ես մնացի:

— Անկարելի է: Բերէք Լանտենակին:

— Լանտենակը չը կայ: Զինուորները նրան ինձ տեղ են ընդունել և թողն են տուել, որ հեռանայ: Մուտ է եղել, չեն ճանաչել:

— Կրկնում եմ՝ դու խելագարվել ես:

— Ես պատմում եմ այն, ինչ որ եղել է:

Սիմուրգէնը գունատված՝ արտասանեց.

— Դրա համար քեզ...

— Կը գլխատեն, վրա բերեց Գովէնը:

Սիմուրգէնը լռեց: Գովէնը նրա համար ամենաթանգագին մարդն էր: Կարող էր նա երբ և իցէ մտածել՝ դատելու իր որդեգրին: Մի րոպէ անցնելուց յետոյ, զսպելով իր յուզմունքը, նա ասաց հաստատուն ձայնով. — Դրա համար քեզ պէտք է դատի ենթարկել: Նստի:

Գովէնը նստեց այն նստարանի վրա, որը զըրված էր Լանտենակի համար:

— Պահպան, հանիր սուրդ: Հրամանը կատարվեց:

Սիմուրգէնը փոխեց իր հայրական ձայնը: Նա ասաց բարկացած ձայնով. — Մեղապարտ, վեր կացէք:

Գովէնը վեր կացաւ: Սիմուրգէնը սկսեց հարցմունքը, բոլոր ձևապաշտութիւնները պահպանելով.

— Զեր անունը:

Գովէն:

— Զեր կոչումը:

— Վաշտի հրամանատար:

— Դուք ազգական էք փախստականին:

— Ես նրա քրոջ որդին եմ:

— Զեզ յայտնի է, թէ ինչ պատիժ պէտք է ստանար նա:

— Յայտնի է: Դատավճռի տակ եղել է իմ ստորագրութիւնը:

— Զեզ համար պաշտպան ընտրեցէք:

— Ես ինքս կը պաշտպանեմ ինձ:

— Կարող էք սկսել:

Գովէնը սկսեց մտածել, կարծէք խօսք էր փրկողում: Սիմուրգէնը կրկնեց. — Ասացէք, ինչ որ ունիք ձեզ պաշտպանելու համար:

Գլուխը բարձրացրած, բայց քաշ գցած աչքերով, առանց ոչ ոքի վրա նայելու, Գովէնը սկսեց խօսել.

— Մի դէպքը մոռացնել տուեց միւսին: Ես տեսայ իմ առաջ մի մարդ, որ բարի գործ կատարեց. ես մոռացայ այդ միւսին մարդու հարիւրաւոր չար գործերը: Նա ազատեց երեխաներին, և ես չէի կարող նրան չազատել: Նրա առաջվայ արարքները ես մոռացայ և ազատութիւն տուեցի նրան: — Եթէ ես մեղաւոր եմ, պատժեցէք ինձ:

Նա կանգ առաւ: Սիմուրգէնը հարցրեց.

— Ոչինչ չունէք աւելացնելու:

— Ոչինչ:

— Նստեցէք:

Յետոյ կարդացվեցան օրէնքի այն կէտերը, որոնցով մահուան պատժի են ենթարկվում նրանք, որոնք մասնակից են լինում նշանաւոր յանցաւորների փախչելուն:

Սիմուրգէնը ասաց. — Մեղապարտ, ուշադրութեամբ լսեցէք: Մենք դատաւորներս հիմա կը քննենք՝ արդեօք մեղաւոր էք, թէ ոչ: Մեզանից ամեն մէկը բարձրաձայն կը յայտնի իր կարծիքը: Վերջնական դատաւճիռը կը կայացնվի ձայների բազմութեամբ: Կապիտան, սկսեցէք:

Կապիտանը անշարժ, կարծես քարացած, սկսեց խօսել.

— Օրէնքը պարզ է: Օրէնքը խախտել չի կարելի: — Հին Հռոմում Մանլիոսը հրամայեց գլխատել իր որդուն նրա համար, որ նա յաղթել էր թըշնամուն, չը սպասելով հօր հրամաններին: Այնպէս եղել է միայն դիսցիպլինի — կարգապահութեան խախտում, իսկ այստեղ՝ օրէնքի խախտում: Հպատակվելով կարեկցութեան զգացմունքին, այս մարդը վնաս է տուել իր հայրենիքին: Այսպիսի դէպքում կարեկցութիւնը յանցանք է: Հրամանատար Գովէնը օգնել է ապստամբ Լանտենակի փախչելուն: Գովէնը մեղաւոր է: Իմ կարծիքով նրան պէտք է մահուան դատապարտել:

— Արձանագրել, հրամայեց Սիմուրգէնը:

Արձանագրեցին. «Առաջին կարծիք՝ մահուան պատժի ենթարկել»:

Սիմուրգէնը դարձաւ Բադուբին. — Այժմ ձեր հերթն է:

Բադուբը վեր կացաւ, դարձաւ դէպի Գովէնը, գլուխ տուեց նրան, և սկսեց իր խորխտ ձայնով.

— Ուրեմն ինչ էլ պէտք է գլխատել: Երդովում

եմ պատուովս և խղճովս, որ ես էլ կը ցանկանայի, սրտանց կը ցանկանայի անել նախ՝ այն, ինչ որ արել էր մարկիզը, և երկրորդը՝ այն, ինչ որ արել է Գովէնը: Հէրց որ ես տեսայ ծերունի Լանտենակը հրդեհի մէջ մտաւ երեք երեխաներին ազատելու համար, ես իսկոյն մտքումս ասացի. «Նա լաւ մարդ է»: Իմ հրամանատարը ազատել է ծերունուն: Կա մի այնպիսի գործ է, որ եթէ ինձանից լինէր կախված, ես այս ըոպէին իմ հրամանատարին և՛ աստիճան, և՛ շքանշան կը տայի: Ասում են, որ նրան պէտք է մահուան պատժի ենթարկել: Բայց այն ժամանակ նա կը մեռնի: Իսկ հարկաւոր է, որ նա ապրի, որովհետեւ նա օգտակար է ամենքի համար: Պատժել նրա համար, որ նա ծերունուն ազատել է: Չէ՞ որ ծերունին ազատեց երեխաներին: Երկուսն էլ լաւ են արել: Եւ ինչքի նման կը լինի, եթէ բարի գործի համար պատժենք մարդոց: Միթէ լաւ կը լինէր, եթէ երեխաները ալրվէին: Ինչո՞ւ մարդիկ միմեանց միս ուտեն: Չէ՞ որ այդ գազանութիւն է: Մենք մեր հրամանատարին սիրում ենք: Առաջ էլ ենք եղել սիրում, հիմա էլ ենք սիրում: Յիմարութիւն է ասել՝ թէ նրան հարկաւոր է սպանել: Ինչո՞ւ: Անկարելի է:

Բադուբը նստեց վրդովված: Սիմուրգէնը դարձաւ նրան.

— Կը նշանակէ զուք արգարացնում էք Գովէնին:

— Իմ կարծիքով մեր հրամանատարին պէտք է

բարձր աստիճան տալ. նրան գեներալ պետք է շինել:
— Ուրեմն դուք արդարացնում էք նրան:
Այո, թե ոչ:

— Եթէ կամենում են անպատճառ մէկի գլուխը կտրել, այն ժամանակ աւելի լաւ է թող իմս կտրեն: Ես համաձայն եմ:

— Արդարացնում է, ասաց Սիմուրդէնը. — Արձանագրեցէք:

Արձանագրեցին. «Երկրորդ կարծիք՝ արդարացնել»:

Մի ձայն մահուան պատժի կողմն է, միւսը՝ արդարացնելու: Զայները բաժանվել են:

Հերթը հասաւ Սիմուրդէնին: Նա կանգնեց: Նա սփրթնել, զարհուրելի, մեռելային գոյն էր ստացել: Նա խօսում էր ծանր կերպով: Բայց հայեացքը համարձակ էր:

— Յանցաւոր, դարձաւ Սիմուրդէնը դէպի Գօվէնը: Զեր յանցանքի հարցը քննված է երկու կողմից: Մի ձայնի առաւելութեամբ...

Նա կանգ առաւ: Ամենքը սպասում էին: Ո՞ր խօսքի համար էր տատանվում: Կեանքի, թէ մահուան: Վերջապէս նա ասաց.

— Դատապարտվում է մահուան:

— Յետոյ աւելացրեց. — Պատիժը վաղ առաւօտեան, երբ արեգակը դուրս կը գայ:

Գօվէնը վեր կացաւ և գլուխ տուեց:

— Հիմա դրան դուրս տարէք, ասաց Սիմուրդէնը: Գօվէնին մերկացրած սրերով դուրս տարան:

X

ԴԱՏԱՊԱՐՏՎԱԾԸ

Բանակը յուզված էր, դժգոհ լինելով, որ Գօվէնին մահուան դատապարտեցին: Սիմուրդէնին չաչափազանց անգուլթ էին համարում: Կամենում էին, որ նա դատաւիճիւր փոխի: Բայց նա իր խօսքին հաստատմնաց: Հրամայեց գլխատման տեղը պատրաստել:

Հասաւ գիշերը: Սիմուրդէնը չը կարողացաւ քնել և գնաց դատապարտվածի մօտ: Գօվէնը նրան դիմաւորեց անկեղծ ուրախութեամբ, և մէկ-մէկ լիջեց այն ամենը, ինչով որ պարտական էր նրան:

— Դու ինչ գաստիարակել ես, դու ինչ զարգացրել ես. քեզանից սովորեցի սիրել ճշմարտութիւնը: Առանց քեզ միթէ ես կարող էի մարդ դառնալ...

Նրանց մէջ սկսվեց իրանց սիրած խօսակցութիւններից մէկը: Նրանք խօսում էին այն մասին, թէ արդեօք կը գոյ մի այնպիսի ժամանակ, երբ մարդիկ միմեանց հետ կը եղբայրանան, երբ կը դադարեն պատերազմները և սովը, երբ ամեն չարութիւն կանհետանայ: Գօվէնը յօյս ունէր, որ ժամանակով աշխարհի վրա ամեն բան դէպի աւելի լաւը կերթայ: Սիմուրդէնը կասկածում էր և ցնորք էր համարում երիտասարդի ասածները: Վաղվայ համար նրանք ամենևին չէին խօսում, կարծես մոռացել էին վաղվայ օրը: Նրանք կամենում էին թափանցել հեռու ապագան և նախատեսներ, թէ ինչ կը լինի շատ տարիներ անցնելուց յետոյ...

— Հիմա մենք ապրում ենք փոթորիկների մէջ, ասում էր Գովէնը:— Բայց փոթորիկները խօսաւտեան չեն շարունակվիլ: Փոթորիկից յետոյ խաղաղութիւն կը տիրի և ամեն ինչ կը ծաղկի՝ կրկնապատիկ, աւելի լաւ: Բնութեան մէջ միշտ այդպէս է լինում: Մէկը մեռնում է, միւսը ծնվում է՝ աւելի թարմ, աւելի զօրեղ:

Նա խորասուզվեց մտածմունքի մէջ: Ոչ Գովէնը, ոչ էլ Սիմուրգէնը չը նկատեցին, թէ ինչպէս մի քանի ժամ միմեանց վրա՝ խօսում էին: Առաւօտը մօտենում էր: Սկսեց լուսանալ: Դրսից լսվում էին կացնի հարուածներ: Գլխատման տեղը համարեա պատրաստ էր: Սիմուրգէնը ցնցվեց և գլուխը բարձրացրեց: Գովէնը մտածում էր ուրիշ բանի վրա և չը նկատեց նրա վրդովմունքը: Սիմուրգէնը վեր կացաւ յարգէ ներքնակից, որի վրա երկուսն էլ նրստել էին: Գովէնը այդ էլ չը նկատեց: Սիմուրգէնը կամաց կամաց գուրս եկաւ: Նրա սիրտը կտրտվում էր. հոգին տանջվում... Գովէնի կորուստը նրա համար ամենասարսափելի անբախտութիւն էր:

Իգուր էին բանակում խօսում, թէ Սիմուրգէնը երևի վերջին ըոպէին կը ների Գովէնին: Նա չը ներեց: Առաւօտեան Գովէնը գլխատվեց: Բայց հէնց այն ըոպէին, երբ նրա վզին վրա բերին կացինը, լսվեց և մի ուրիշ ձայն՝ ատրճանակի տրաքոց:

Սիմուրգէնը ինքնապաշտպանութիւն գործեց:

